

İÇTİMAİYAT MECMUASI

Recep ERCAN*

Özet: Sosyoloji, Batı'ya yönelişin bir sonucu olarak Türkiye'ye girmiş ve Batıcılışma siyasetine temel oluşturmuştur. Bu süreçte ilk sosyoloji metinleri, dergiler aracılığıyla ülkemize aktarılmıştır. Türkiye'de dergicilik, Batı'ya açılan bir kapı olmuştur. Batı'ya yönelişin nedeni, ülkenin içinde bulunduğu krizdir. Batıcılışma, mecbur kalındığı için devlet düzeyinde benimsenmiş bir siyasettir. Sosyoloji, Batıcılışmayı savunmak amacıyla ülkemize aktarılmış bir bilimdir. Sosyolojinin ülkemize aktarılmasında *İçtimaiyat Mecmuası*'nın payı büyüktür. *İçtimaiyat Mecmuası*, ülkemizde enstitü adına çıkarılan ilk sosyoloji dergisidir. Ziya Gökalp tarafından çıkarılan dergi, ülkemizde pozitivist sosyolojinin tanıtılmasında öncülük etmiştir. Toplam altı sayı çıkaran dergi, Ziya Gökalp'in tutuklanmasından sonra kapatılmıştır. Derginin kısa ömürlü olması nedeniyle başlangıçta belirlediği hedeflere ne ölçüde ulaştığı soru konusudur. Bununla birlikte *İçtimaiyat Mecmuası*'nın Türkiye'de sosyolojinin eğilimlerini belirlemesi bakımından önemli bir yeri vardır. Başlangıcından itibaren Türkiye'de sosyolojiyi temsil eden en köklü kuruluş İstanbul Üniversitesi'dir. Türk sosyoloji tarihinde kürsü ile aynı tarihi ve kaderi paylaşan dergi, Türkiye'de sosyolojinin gelişmesinde en az kürsü kadar etkili olmuştur. Bu çalışmada İstanbul Üniversitesi *Sosyoloji Dergisi*'nin ilk dizisi olan *İçtimaiyat Mecmuası* analiz edilmiştir. *İçtimaiyat Mecmuası*, Durkheim sosyolojisini referans almış ve ülkemizde sosyolojizm ekolünü temsil etmiş bir dergidir. Dergide ağırlıklı olarak sosyolojinin bilim kimliği üzerinde durulmuştur. Sosyolojinin konusu ve yöntem problemleri başta olmak üzere millet, aile, eğitim gibi konular sosyolojinin yardımıyla açıklığa kavuşturulmaktadır. Özellikle Türk toplumunu kavrayan bir sosyolojinin özellikleri ve olanakları millî sosyoloji çerçevesinde tartışılmaktadır. Dergide sosyolojinin konusu ve yöntemi üzerine kuramsal sorunların yanı sıra yeni bir devlet ve toplum modeline ilişkin problemleri tartışmaya açan bir sosyoloji ile karşılaşırız.

Anahtar Kelimeler: İçtimaiyat Mecmuası, Sosyoloji, Ziya Gökalp.

İçtimaiyat Mecmuası (Sociology Periodical Journal)

Abstract: Sociology entered into the intellectual sphere in Turkey as a result of the orientation towards the West and provided the basis of the politics of

* Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Sivas.

Westernization. In this process, the first sociology texts, had been transferred into our country through journals. Journalism in Turkey, had been a gateway to the West. The crisis in the country was the reason of West orientation. Westernization is a forced policy that had been adopted at the state level. Sociology is a science, which had been transferred into our country in order to defend Westernization. The Sociology Journal (*İçtimaiyat Mecmuası*) had a great role in transferring Sociology into our country. The Sociology Journal is the first of its kind to be published on behalf of the institution in our country. The journal, issued by Ziya Gökalp, was the vanguard in the presentation of positivist sociology in our country. The journal, following the publication of six issues, was abolished after Ziya Gökalp was arrested. As the journal existed for a short time, the extent to which it reached its initial aims is a matter of debate. Nevertheless, Sociology Journal *İçtimaiyat Mecmuası* has a significant place in Turkey as it helped identify tendencies in sociology. The oldest institution that has represented sociology in Turkey is Istanbul University. Having had the same fate with the lectern throughout the history of sociology in Turkey, this journal has been as influential as the lectern in the development of sociology in Turkey. In this study, *İçtimaiyat Mecmuası*, the first series of Istanbul University Sociology Journal, was analyzed. Based Durkheim sociology, *İçtimaiyat Mecmuası* is a journal that has represented sociologism in our country. The journal predominantly focused on the scientific identity of sociology. Apart from the scope and methodological problems of sociology, such issues as nation, family, education are clarified with the help of sociology in the journal. More specifically, the properties and potentialities of a sociological theory that realizes the dynamics of the Turkish society are discussed within the framework of national sociology. We encounter sociological issues which open up discussions about the problems related with a new model of state and society, in addition to conceptual problems about the scope and methodology of sociology.

Key Words: *İçtimaiyat Mecmuası* (Sociology Periodical Journal), sociology, Ziya Gökalp

Giriş

Türkiye’de sosyolojinin tarihçesiyle ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların çoğu makale boyutunu geçmeyen kronolojik bilgilerle sınırlıdır. Yayınlanan az sayıda kitap ise Türk sosyologları ve eserlerini tanıtmakla yetinmiştir.¹ Buna karşılık Türkiye’de sosyolojiye doğrudan ya da dolaylı vurgu yapmış çok sayıda derginin varlığı bilinmektedir. Sosyolojik bir

¹ Sezer, Baykan; “Türk Sosyologları ve Eserleri I”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi-1. Sayı, İstanbul, 1989, s. 2.

malzeme olarak bu dergiler yeterince değerlendirilebilmiş değildir. Dolayısıyla Türk sosyoloji tarihi ile ilgili bilgilerimiz sınırlı kalmış, uzun bir süre Türk sosyoloji geleneğinden söz etmek mümkün olamamıştır. Türk sosyolojisinin kendi tarihine bu denli ilgisiz görünmesi, Türk sosyolojisinin gelişme özellikleri ve eğilimlerinin ortaya çıkarılmasını engellemiştir. İlk sosyoloji metinlerinin dergiler aracılığıyla Batı'dan aktarıldığı düşünülürse, Türkiye'de sosyolojinin gelişme özelliklerini ve eğilimlerini izlemek bakımından dergiler, zengin bir sosyolojik malzeme sunmaktadır.²

Başlangıçta bireysel çabalarla sınırlı kalan sosyolojik ilgi, ilk defa *Servet-i Fünun* (1891) dergisinde daha sistemli bir çeviri etkinliğine dönüşmüştür. Tanzimat döneminden başlayarak Batı düşüncesini Osmanlı'ya aktaran dergiler, II. Meşrutiyet döneminde doğrudan sosyoloji yazılarına yer vermeye başlamışlardır. *Genç Kalemler*, *Türk Yurdu*, *Bilgi Mecmuası*, *Yeni Mecmua*, *İslam Mecmuası*, *İktisadiyat Mecmuası*, *Milli Tebebbular Mecmuası*, *Muallimler Mecmuası* sosyoloji biliminin tanıtılmasında etkili olmuş dergilerdir. Türkiye'de sosyoloji II. Meşrutiyetin canlı fikir tartışmaları içinde gelişmiştir. Bu dönemin siyasal tartışmaları ve çözüm önerileri daha çok dergiler üzerinden yapılmıştır.³ Batı'da gelişen her sosyoloji akımı, Türkiye'de yandaş bulmuştur. Başlangıçta sistemsiz bir biçimde aktarılan bu görüşler bir süre sonra belli bir disipline oturmuş, ülkemizin düşünce coğrafyasını etkilemeye başlamıştır. Dönemin düşünce akımlarının temel problemi terakki ve medenileşme kaygısı olmuştur.⁴ Ahmet Rıza, pozitivismizmin kurucusu Comtean sosyolojiyi, Prens Sabahattin, sosyolojiye “monografi” tekniğini kazandıran Le Play sosyolojisini, Ziya Gökalp, Durkheim sosyolojisini, Ahmet Şuayp, Satı Bey ve Bedi Nuri gibi isimler Spencer'in organizmacı-evrimci görüşlerini temsil etmişlerdir. Bu ekollere Abdullah Cevdet'in temsil ettiği psiko-sosyoloji ekolü ile Mustafa Suphi İştirakçi ya da sosyalist Hilmi ve Refik Nevzat tarafından temsil edilen Marksist ekolü de ekleyebiliriz. Bu çerçevede Türkiye'de Batı kaynaklı altı sosyoloji akımı ortaya çıkmıştır. Ancak, zamanla bazı ekoller kalıcı olurken bazıları kısa sürede tasfiye olmuşlardır. Prens Sabahattin ve onun temsil ettiği Le Play kaynaklı “Science Sociale” akımı ile Ziya Gökalp tarafından temsil edilen Durkheim kaynaklı sosyolojist akım çözümlerini siyasi bir platforma yerleştirebilmeyi başarmışlardır.⁵

² Ercan, Recep; “Türkiye’de Sosyolojinin Gelişimi ve Eğilimleri: İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi”, Anı Yayıncılık, Ankara: 2013, s. 1.

³ Bkz. Ülken, Hilmi Ziya; Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, 161.

⁴ Kafadar, Osman; “Türkiye’de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi”, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000, s. 171.

⁵ Ercan, Recep; Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Fikir Dergiciliği ve Sosyolojiye Etkileri, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, s.221

Türkiye’de sosyolojinin tarihi kaynaklarına işaret etmesi bakımından *Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, *Bilgi Mecmuası* ve *İctimaiyat Mecmuası* saygın bir konuma sahiptir. *Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, Türkiye’de sosyal bilimlere vurgu yapan ilk sosyoloji dergisidir. 1908-1911 yılları arasında 27 sayı çıkaran dergi, sosyoloji ile birlikte iktisat, felsefe, tarih, siyaset gibi sosyal bilimlerin birçok dalı dergide yer bulmuştur. Rıza Tevfik, Ahmet Şuayp ve Mehmet Cavit tarafından çıkarılan dergi, liberalizm, evrimcilik, pozitivism, materyalizm gibi farklı akımlara açılım sağlamıştır. Toplumsal gelişmede sosyal bilimlerin önemini kavrayan dergi, Batı’da öne çıkan sosyoloji akımlarını tanıtmaya çalışmıştır. Devletin kurtarılması ve toplumsal sorunların çözümünde sosyal bilimlere ve özellikle sosyolojiye büyük görev yüklemiştir. İçinde sosyoloji makaleleri olan ikinci dergi *Bilgi Mecmuası*’dır. Türk Bilgi Cemiyeti’nin yayın organı olan dergi 1914 yılında yayınlanmıştır. Toplam yedi sayı çıkaran dergide Emrullah Efendi, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Fuat Köprülü gibi dönemin önemli isimleri yazmıştır. Fransız Akademisini kendisine örnek alan dergi, araştırma ve bilgi birikimine yönelik yayınlar yapmıştır. Sosyoloji alanında yayınlanan üçüncü dergi, *İctimaiyat Mecmuası*’dır. 1917 yılında yayınlanan dergi, kesintilere rağmen bugün de yayını *Sosyoloji Dergisi* adıyla sürdürmektedir.⁶

Sosyoloji ilk Batı’da ortaya çıkmış olmasına karşın ülkenin içinde bulunduğu sorunlar karşısında Türkiye’ye aktarılması söz konusu olmuştur. Tanzimat döneminde başlayan bu ilgi, kısa sürede üniversite çatısı altında kurumsal bir kimlik kazanmasına yol açmıştır. İstanbul Üniversitesi’nde kurumsal düzeyde atılan ilk adımlar, sosyolojiyi dünyanın en eski ikinci bağımsız kürsüsü yapmıştır. Kürsü ile aynı kaderi ve tarihi paylaşan *İctimaiyat Mecmuası* da dünyada yayınlanan ilk sosyoloji dergileri arasında yerini almıştır. Türkiye’de sosyolojinin gelişmesinde elbette üniversite dışı yayınların etkisi büyüktür. Ancak bu faaliyetlerin akademik bir disiplin içinde sürdürülmesi çok gecikmişti. Üniversiteler bilimsel bilginin somutlaştırıldığı mekânlardır. Türkiye’de akademik kurumların dergi çıkarma geleneği 1916’da o zamanki adı Darülfünun olan üniversitede başlamıştır. *İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, *Felsefe Arkivi*, *İctimaiyat Mecmuası* bu alanda yayınlanan ilk dergilerdir. *İctimaiyat Dârü’l-mesâîsi*’nin açılışından kısa bir süre sonra 1917’de yayımlanmaya başlanan *İctimaiyat Mecmuası*, ülkemizin ilk enstitü yayını ve üniversitenin çıkardığı ilk sosyoloji dergisidir.

Bu çalışma, *İctimaiyat Mecmuası*’nın içerik yönünden analizini amaçlamaktadır. Dergi, Türkiye’de sosyolojinin eğilimlerini anlamak açısından ve akademik düzeyde ilk sosyoloji dergisi olması bakımından önem taşımaktadır. Çalışmada derginin orijinal sayıları yerine Mehmet Kanar

⁶ Ercan, A.g.e., s. 3.

tarafından günümüz Türkçesine uyarlanan ve yeniden basımı yapılan transkripsiyon kullanılmıştır.

1. İçtimaiyat Mecmuası'nın Yeniden Yayımlı ve Bazı Şekil Bilgileri

Sosyoloji kürsüsünün 1914'de Edebiyat Fakültesi içinde tesis edildiği ve başına da Gökalp'in getirildiği kürsüde, Necmettin Sadak, Halim Sabit ve Nimet Bey'in görev aldığı bilinmektedir. Gökalp'in, İstanbul Üniversitesi sosyoloji kürsüsü başkanlığı sırasında İçtimaiyat Darülmecmuası'ni kurması ve ardından İçtimaiyat Mecmuası'nı çıkarmaya başlaması sosyolojimiz açısından çok önemlidir. 1917'den itibaren 6 sayı yayımlanan İçtimaiyat Mecmuası, Gökalp'in 1919'da Malta'ya sürgüne gönderilmesiyle kapanır. Dergide yer alan yazıların önemli bir kısmı doğrudan çeviriye ayrılırken, bu çeviriler arasında Durkheim'in yazıları ilk sırada yer alır. Derginin yazar kadrosunda Ziya Gökalp, Necmettin Sadak, Ahmet Emin, Mehmet Emin, Halim sabit gibi sosyologlar dikkat çeker. Gökalp'ten sonra kürsü ve enstitü, Cumhuriyet döneminde Dış İşleri Bakanı da olacak öğrencisi Necmettin Sadak'a geçer. 1933 Üniversite Reformuna kadar kürsüde yabancı hocalarla birlikte Mehmet İzzet, Mehmet Servet, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) ve Orhan Saadettin gibi isimler çalışır. Kürsüde verilen sosyoloji eğitiminde 1934 yılına kadar Gökalp'in etkisi görülür.⁷

İçtimaiyat Mecmuası, Necmeddin Sadak'ın müdürlüğünde aylık çıkmaya başlamıştır. Derginin kurucusu Ziya Gökalp'tir. Kesintisiz altı sayı olarak çıkartılan dergi, dönemin koşulları dikkate alındığında Türk sosyoloji çalışmaları bakımından tarihi vesika görünümündedir. 1895'de Chicago'da, 1896'da Paris'te çıkmaya başlayan dünyanın ilk sosyoloji dergilerinden (*American Journal of Sociology* ve *L' Année Sociologique*) kısa bir süre sonra İstanbul'dan İçtimaiyat Mecmuası ile cevap verilmesi oldukça anlamlıdır. İçtimaiyat Mecmuası'nın Asya Kıtası'nın ilk sosyoloji dergilerinden olması nedeniyle de ayrı bir tarihi öneme sahiptir.⁸

İçtimaiyat Mecmuası, Mehmet Kanar tarafından günümüz Türkçesine kazandırılmış ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Araştırma Merkezi tarafından 1997'de basımı yeniden gerçekleştirilmiştir.⁹ Kitap olarak basılan dergi, eski sayıların birleştirilmesinden oluşturulmuştur. Kitabın ilk sayfalarında makaleler dizini ile Sosyoloji Araştırma Merkezi'nin sunuş yazısı yer almaktadır. Ayrıca, Sosyoloji Araştırma Merkezi Müdürü Ümit Meriç Yazan ve yayına hazırlayan Mehmet Kanar da birer önsöz yazmışlardır. Kitabın arkasında İçtimaiyat Mecmuası'nda geçen sözlük bilgilerine, sosyoloji ile ilgili terimlere, adlara ve dizine yer verilmiştir. Kapakta "*Darü'l-fünûn İçtimaiyat*

⁷ Ercan. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Fikir Dergiciliği ve Sosyolojiye Etkileri", s. 165.

⁸ Bkz. Ümit Meriç Yazan'ın İçtimaiyat Mecmuası'nın transkripsiyona yazdığı önsöz.

⁹ Bkz. İçtimaiyat Mecmuası, Yayına Hazırlayan: Mehmet Kanar, Sayı: 1-6, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1997.

Dârü'l-mesâisi Neşriyatından” ibaresi ile Darü'l-fünûn İçtimaiyat Müderris Muavini Necmeddin Sadak’ın ismi yer almaktadır. Ayrıca, her sayıda makale başlıkları ve yazarları kapağın ön yüzünde verilmiş, hemen altına ise İstanbul - Matba’a-i Âmire 1333 ibaresi düşülmüştür.

İçtimaiyat Mecmuası’nın ilk sayısında yayınlanan “Mukaddime” başlıklı yazıda derginin çıkış nedeni ve yayın ilkelerine yer verilmiştir. Kuramsal ve uygulamalı sosyoloji yazılarına olmak üzere dergide yayınlanan makaleler iki kısımda toplanmıştır. Dergi, yayın hayatına başlarken önemli bir saptamada bulunmaktadır: “Son zamanlarda ülkemizde sosyal bilimler giderek artan bir ilgi görmektedir. Özellikle sosyoloji bütün aydın zihinleri az çok ilgilendirmektedir.”¹⁰ Bu saptama derginin çıkış gerekçesini de ortaya koymaktadır. Buradan hareketle toplumun aydın kesimlerini sosyoloji ile tanıştırmak derginin öncelikleri arasındadır.

2. İçtimaiyat Mecmuası’nın Muhtevası

İçtimaiyat Mecmuası, Durkheim sosyolojisini referans almış ve ülkemizde sosyolojizm ekolünü temsil etmiş bir dergidir. Dergide yayınlanan makalelerin önemli bir kısmı Durkheim imzasını taşıyan çevirilerden oluşmaktadır. Derginin düşünsel ağırlığını Ziya Gökalp ve Necmeddin Sadak üstlenmiştir. Dergide makalesi yayınlanan yazarlar farklı disiplinlerden gelmekle birlikte dergide ağırlıklı olarak sosyolojinin bilim kimliği üzerinde durulmuştur. Dergide sosyolojinin konusu ve yöntem problemleri ele alınmakla birlikte sosyoloji tarihi, toplumsal tarih, aile, ahlâk, eğitim ve milli sosyoloji konularına belli ağırlıklarda yer verilmiştir. Dergide yayınlanan makaleler genelde tarihsel ve kuramsal bir temelde ele alınmıştır.

İçtimaiyat Mecmuası, Osmanlı İmparatorluğu’nun en ağır koşullarının yaşandığı bir dönemde yayınlanmış olması, sosyoloji bilimine verilen önemi göstermektedir. İmparatorluğun giderek yıkılmakta olduğunu gören aydınlar, Türk toplumuna bir yön vermeyi düşünmektedirler. Bu noktada kendilerine en çok yararlı olacak bilim dalı olarak sosyolojiyi görmüşlerdir. Memleket sorunları üzerinde düşünmek ve tartışmak için öncelikle sosyolojinin doğru bir biçimde öğretilmesi gerekmektedir. *İçtimaiyat Mecmuası* bu amaçla çıkmış ve tüm mesaisini sosyolojinin tanıtılmasına ayırmıştır. Bu dönemde yayınlanan dergilerin çoğu, edebiyat ve sanatı, sosyoloji ve siyaseti iç içe sunarken, *İçtimaiyat Mecmuası* sadece sosyoloji ile ilgili konulara yer vermiştir.

İçtimaiyat Mecmuası’nda yer alan makaleler nazari (kuramsal) ve ameli (pratik) olmak üzere iki kısımda toplanmıştır.¹¹ Nazari kısımda sosyolojinin

¹⁰ “Mukaddime” başlıklı yazı için bkz. *İçtimâiyât Mecmuası*, Sayı: 1, s. 3.

¹¹ Mukaddimede de belirtildiği gibi nazari kısımda “içtimâiyâtın en doğru ve en salim nazariyâtı, usul meselesi ve dinî, ahlâkî, bedî’î, iktisâdî içtimâiyât meseleleri”, amali kısımda ise, “içtimâiyât nazariyatın memleketimize tatbikinden çıkan neticeler yani millî içtimâiyât

konusu, yöntemi ve kurumsal kimliği üzerinde durulmuştur. Ameli kısımda ise, sosyolojinin hayat ile bağına temas edilmekte, sosyolojinin verilerinden hareketle toplum olayları açıklanmaya çalışılmaktadır. Başka deyişle sosyolojinin ‘ne’liği üzerinde yazılar ağırlıkta olup, ülkemizde sosyolojinin tanıtılmasına yönelik konu ve kavramların işlenmesine öncelik verilmiştir. Bu çerçevede “millet”, “aile” ve “eğitim” gibi konular sosyolojinin yardımıyla açıklığa kavuşturulmaktadır. Özellikle Türk toplumunu kavrayan bir sosyolojinin imkânları milli sosyoloji çerçevesinde tartışılmıştır. Dergide sosyolojinin konusu ve yöntemi üzerine teorik problemlerin yanı sıra yeni bir devlet ve toplum modeli gibi ameli problemleri tartışmaya açan bir sosyoloji ile karşılaşmaktadır. Gökalp’in milli sosyoloji arayışını da bu çerçevede ele almak gerekir.

Bu çalışmada, Türkiye’de sosyolojinin gelişmesinde *İçtimaiyat Mecmuası*’nın yeri saptanmaya çalışılmıştır. Dergide yer alan makaleler, kuramsal ve pratik sosyoloji yazıları olmak üzere iki başlıkta analiz edilmiştir. Bununla birlikte derginin başlangıçta savunduğu hedeflere ne ölçüde ulaşabildiği soru konusudur.

3. İçtimaiyat Mecmuası’nın Analizi

3.1. Kuramsal (nazari) Problemler

İçtimaiyat Mecmuası’nda yayınlanan yazıların bir kısmı sosyolojinin bilim kimliği üzerinedir. Sosyolojinin kendine özgü bir konusu ve yöntemi olduğu, dolayısıyla sosyolojinin diğer bilimlerden farklı olduğu, toplum olaylarının ancak sosyoloji aracılığıyla anlaşılacağı noktasındaki inanç, ülkemizde sosyolojinin önemsenmesini ve gelişmesini sağlamıştır.

Derginin ilk sayısında yayınlanan “İçtimâiyât ve Fikriyât” başlıklı makalede filozofların sosyal gerçekliği ele alış tarzları eleştirilmektedir. Sosyolojinin felsefeden bağımsız bir bilim olduğu ve sosyal gerçekliğin filozoflar tarafından anlaşılacağı iddia edilmektedir.¹² Gökalp’e göre, sosyal gerçekliğin tek başına bir anlamı vardır ve tamamen determinist ilkelere göre işlemektedir. Sosyal gerçeklik ve sosyal determinizm insan iradesinin dışındadır. Çünkü toplum olayları tıpkı doğa olayları gibi belli yasalara tabidir. Bu yasalar bilindiğinde toplum olayları daha kolay anlaşılacaktır.¹³ Bu bağlamda sosyoloji, “içtimâî hâdîselerle bu hâdîselere hâkim olan kanunları tedkik eden ilimdir.”¹⁴

İçtimaiyat Mecmuası’nda sosyolojinin diğer bilgi gövdeleriyle sınırlarının çizilmesine çalışılmıştır. Sosyolojinin görevi, sosyal olayların hangi yasalara tabi olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bu yasalar bilindiği takdirde sosyoloji diğer

meseleleri mevzû-i bahis olacaktır” temennisi, aynı zamanda derginin yayın çizgisi hakkında bir fikir vermektedir.

¹² Gökalp, Ziya; “Milli İçtimaiyat”, s. 24. *İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı: 1, s. 5.

¹³ A.g.m.; s. 7.

¹⁴ Sadak, Necmeddin; “İçtimâiyât Nedir?” *İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı: 1, s. 15.

bilimlerin çalışma alanlarını boş yere işgal etmiş olmayacaktır. Sosyolojik olaylar, gerçekliğin ayrı bir yansıması olduğuna göre fizyolojik, biyolojik ve psikolojik olayların dışında aranması gereklidir.¹⁵ Çünkü sosyal olaylar bir takım “tasavvurlar ve fiillerden” oluşmuş gerçekliklerdir.¹⁶ O halde sosyoloji, “hususî meseleleri tetkik ile, vakalar toplamakla ve usûlünü tayin ve takrir etmekle meşgul” olan bir bilimdir.¹⁷

İçtimaiyat Mecmuası’nda toplum ve birey arasındaki ilişkilere de dikkat çekilmiştir. Her toplumda farklı zümre, sınıf, kabile, aşiret ve aile gibi cemiyet biçimleri vardır. Fakat bunların hepsinin ortak bir özelliği vardır: Bunlar bireysel şuurların bir araya gelmesinden meydana gelir. Aksi durumda, birçok bireyin yan yana durması ya da bir araya gelmesi toplumu meydana getirmez. Bu bireyler arasında şuurlu bir etkileşim söz konusudur ve birbirini etkiler. Toplum, bireylerin özel hayatları dışındaki bu şuurlu davranışlardan anlaşılır.¹⁸ Bireylerin şuurlu davranışları, içinde yaşadıkları toplumun özelliklerini yansıtır. Farklı zümrelere mensup bireylerin ortak bedensel ve ruhsal özellikleri olmasına karşın her zümrenin farklı özelliklerini gösteren farklı bireyler de vardır.

Bir toplumu oluşturan bireylerin her biri, sırf o topluma mensup olduklarından dolayı bir takım hukuki görevleri vardır. Birey bunu beğense de beğenmese de doğduğundan itibaren toplumda hazır bulur ve uymakla mükelleftir. Aksi durumda toplumsal bir yaptırımla karşılaşır. Bir toplumun sahip olduğu siyasal teşkilatı, hukuku, ahlakı, lisanı, adetleri ve inanç sistemleriyle karşımıza çıkan bu düşünüş ve eylemler bireyi kuşatır. İşte sosyoloji, her toplumun sahip olduğu bu ortak kurumların geçirdiği değişiklikleri inceler. “Tasavvurlardan ve fiillerden” oluşan bu müesseseler - biyoloji, psikoloji, felsefe gibi bilimlerin dışında- toplum bilimi olan sosyolojinin konusuna girer.¹⁹

İçtimaiyat Mecmuası objektiflik ilkesini bilimsel çalışmalar için temel kural kabul etmiştir. Gökalp’e göre, bilim adamı bütün hislerden tecerrüd ederek saf bir akıl haline gelmelidir. Başka bir deyişle, milli hisler ile şahsî duygular karıştırılmamalıdır.²⁰ Gökalp’in en büyük tasası ön yargılardan sıyrılmadır. Yani, bilim adamı nefsi değil objektif olmalıdır. Çünkü “içtimai hayatın da bizim keyif ve hevesimize tabi olmayan harici, müstakil bir şe’niyet olduğu anlaşılmalıdır.”²¹

¹⁵ Gökalp, a.g.m., s. 8.

¹⁶ Sadak, a.g.m., s. 15-16.

¹⁷ Sadak, Necmeddin; “Umumî İçtimaiyat: İçtimaiyat Bir İlim midir?”, *İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı: 2, s. 100.

¹⁸ Sadak, “İçtimaiyat Nedir?”, s. 16.

¹⁹ A.g.m., s. 19-21.

²⁰ Gökalp, “Millî İçtimaiyat”, s. 24.

²¹ Gökalp, “Cemiyette Büyük Adamların Tesiri”, s. 62.

İçtimaiyat Mecmuası'nda ele alınan yöntem sorunları daha çok Durkheim sosyolojisi ile sınırlıdır. Durkheim'in çalışmalarında sıkça başvurduğu gözlem ve istatistik teknikleri dergide yayınlanan çalışmalara da yansımıştır. Dergide, determinist bilim görüşü savunulmasına rağmen sosyal bilimler ile doğa bilimleri ayırımına gidilmiş, sosyal bilimlerin doğa bilimleri gibi deney yapmaya uygun olmadığı belirtilmiştir.²² Mehmet Emin'e göre, sosyolojide deneyin yerini tutacak inceleme tekniği istatistiktir. Bir sosyologun istatistik tekniğini kullanmaksızın hükümler vermesi ve kuram geliştirmesi çok yanlıştır. Toplum olayları doğa bilimlerinin aksine karmaşık bir yapı göstermektedir. Bu nedenle araştırmacının çoğu zaman nesnel davranması güçtür. Bu güçlük karşısında toplum olaylarının istatistik teknikle ele alınmasının önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.²³

İçtimaiyat Mecmuası Türkiye'de sosyolojinin tanıtılmasının yanı sıra Türk toplumunun içinde bulunduğu duruma bilimsel açıklama getirme çabasıdır. Türk toplumu bir yandan imparatorluktan ulus-devlete geçişin sancılarını yaşarken bir yandan da medeniyet değiştirme arayışı içindedir. Bu duruma geçerli açıklamalar getirebilmek için önce Türk toplumunun tarihte karşılaştığı toplum olayları araştırılmıştır. Açıkçası, ulus-devlet aşamasına geçebilmek için zorunlu görülen medeniyet değiştirme projesine bilimsel bir karşılık verilmeye çalışılmıştır. Bu yöndeki çalışmalar daha çok Ziya Gökalp'in imzasını taşımaktadır. Gökalp, "Bir Kavmin Tetkikinde Takip Olunacak Usul" başlıklı çalışmasında olduğu gibi *İçtimaiyat Mecmuası*'ndaki yazılarında aşiretten devlete geçişin imkânlarını araştırmıştır. Durkheim'den aldığı toplumsal vicdan kavramını, kendi evrim anlayışı ve "harsi devlet" modeliyle birleştirerek ulusal bilinç kavramına dönüştürmüştür.²⁴ Özellikle "Millet Nedir?" başlıklı makalesinde Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma sürecini kendi sosyoloji anlayışı içinde çözümlemektedir. Dergide toplumsal dayanışma, bireysel bilinç, toplumsal bilinç, toplumsal işbölümü, milli değer, milli vicdan, ülkü, tarihte büyük adamlar gibi daha birçok kavrama başvurma gereği duyulmuştur.²⁵ Özellikle milli sosyoloji çalışmalarında bu kavramlardan yararlanılmıştır.

İçtimaiyat Mecmuası'nda yayınlanan yazıların bir kısmı Durkheim'a aittir. Durkheim'in "Ondokuzuncu Asırda Fransa'da İçtimâiyât" başlıklı çalışması derginin muhtelif sayılarında birkaç bölüm halinde yayınlanmıştır. Sosyolojinin Fransa'da hangi kanallar üzerinden ve nasıl geliştiği Türk okuyucusuna aktarılmıştır. 19. yüzyılda sosyolojinin Fransa'da gelişimini izlemek bir ölçüde

²² Emin, Mehmet; "İçtimâiyatta İhsâ'i Usûl", *İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı: 1, s. 9.

²³ A.g.m., s. 10.

²⁴ Bkz. Gökalp, "Millet Nedir?", *İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı: 3, s. 139-145; Gökalp, "Milli İçtimaiyat: Usul", Sayı: 1, s. 22-33.

²⁵ Bkz. Gökalp, "Cemiyette Büyük Adamların Tesiri", *İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı: 2, s. 48-70. Gökalp'in bu konudaki görüşlerine milli sosyoloji bahsinde ayrıca değinilmiştir.

sosyolojinin tarihini yazmak anlamına gelmektedir. Toplumsala dair ilk tartışmalar daha ileri bir tarihte başlamış olmasına karşın bilim olarak ortaya çıkması 19. yüzyıldadır. Durkheim'e göre, sosyoloji üzerine ilk söz söyleme şerefi Saint Simon'a aittir. Comte'a, sosyolojinin yöntemini belirlemek ve çerçevesini çizmek kalmıştır. Comte sayesinde sosyoloji "hayat-ı ilmiyenin bir âmili" durumuna gelmiştir.²⁶ Bununla birlikte Durkheim, Comte'un yöntem konusunda bazı eksikliklerinin olduğunu bildirir ve bu eksiklikleri "Division Du Travail Social" ve "Dégles De La Méthode Sociologique" adlı çalışmalarında gidermeye çalıştığını belirtir.

İçtimaiyat Mecmuası'na göre, Durkheim yeni bilimin çerçevesini çizmekle kalmamış, aynı zamanda bu bilimin kurallarını toplumsal hayata uygulamıştır. Bu çalışmalardan biride "Fucûrun Nehyi ve Menşeleri" adlı çalışmasıdır. Aile sosyolojisi konusunda *İçtimaiyat Mecmuası*'nda yayınlanan tek makale "Fucûrun Nehyi ve Menşeleri" adlı uzun çalışmadır. Farklı sayılarda dört bölüm halinde yayınlanan bu makalenin yayınlanması tesadüf değildir. Gündemde sosyolojinin birinci derecede konusu olan Türk kimliğinin tanımlanması söz konusudur. Nitekim dergide İslam öncesi Arap toplumu ve Kürtlerin kökeni ile ilgili çalışmalara da yer verilmiştir. Dergi bu tür çalışmalara kapı aralamak ve örnek teşkil etmek bakımından Fucûrun Nehyi ve Menşeleri adlı makaleyi yayınlamıştır. Durkheim'in sosyolojisine temel teşkil eden bu makale aynı zamanda onun kavramlarını en iyi açıklayan ve yöntemini pratik eden bir çalışmadır.

İçtimaiyat Mecmuası'nda yayınlanan makalelerde ahlâki eylemlerin kökeni araştırma konusu yapılmıştır. "Ahlak İçtimâi midir?" başlıklı makalede ahlâkın "menşe itibarıyla ferdi değil, içtimai"²⁷ bir karakter taşıdığı belirtilmektedir. Ahlâk, toplumsal temele dayanan kurallar bütünü olarak ele alınmaktadır. Her toplumun sahip olduğu ahlâki kuralları vardır; bu kurallar mecburidir. Ancak, birey bu kuralları zorla değil, toplumsallaşmış bir vicdan sonucu benimser. O halde ahlakın gayesi birey değil toplumdur. Birey toplumu temsil eder. Tıpkı büyük adamlar ve ülkü gibi.²⁸ Bu durumda ahlâk bazen bir 'görev', bazen de 'iyi' doğrultusunda tecelli eder. Her iki durumda da ahlâkın gayesi birey değil, toplumun vicdanıdır. Bireyler toplumsallaştıkça ahlâki bir amaç edinirler. Ahlâka gaye olan büyük değerler hayatımızı toplum adına feda edebileceğimiz bir tür mefkûre adını alır.²⁹

²⁶ Durkheim, "Ondokuzuncu Asırda Fransa'da İçtimâiyât", *İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı: 4, s. 156.

²⁷ Gökalp, "Ahlak İçtimai midir?", *İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı: 3, s. 112-115.

²⁸ A.g.m., s. 113.

²⁹ A.g.m., s. 114-115.

3.2. Milli (amali) Sosyoloji Yazıları

İçtimaiyat Mecmuası sosyolojinin verilerinden hareketle Türk toplumunun sorunlarını kavrayan bir yayın çizgisi izlenmiştir. Milli sosyoloji çalışmalarını da bu şekilde kavramak gerekir. Dergi sosyolojinin genel açıklamalarından hareketle Türkiye’de milli bir sosyolojinin kurulmasına öncülük etmiştir. Bu bir bakıma Türk toplumunun geçirdiği hızlı değişmeyi sosyoloji aracılığıyla açıklama çabasıdır. Ulus-devlete geçiş sürecinde Türk toplumu bir yol ayrımındadır. Doğu uygarlık çevresinden ayrılıp Batı uygarlık çevresine katılma sorunu ile karşı karşıyadır. Bu noktada sosyolojiye büyük görev düşmektedir. Türk toplumunun gelişme doğrultusu, kimliği ve geçirdiği aşamaların yeniden tanımlanması gerekmektedir.³⁰

Derginin ilk sayısında yayınlanan “Milli İçtimaiyat” başlıklı yazı milli sosyolojinin genel bir çerçevesini çizmektedir.³¹ Milli sosyoloji konusunda en önemli referans yine Durkheim sosyolojisi olmuştur. Milli sosyolojinin araştırma sahası Türk-İslâm medeniyetidir. Bu doğrultuda dergide çok sayıda Türkçe kavramsallaştırmalar kullanılmış ve milli sosyolojiye temel yapılmıştır. Milli sosyolojiye temel yapılan kavramlardan biri ‘anane’ kavramıdır. Bireylere mensubu olduğu toplum zümresinin telkin ettiği idrak ve davranış biçimlerine anane denmektedir. Ananeler dini, ahlaki, iktisadi, lisani ve hukuki görünümeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, ortak tarihi geçmişi olan ve birbirine bağlanmış ananelerin toplamına medeniyet denir. Ananeler farklı milletler arasında müşterek olduğu için medeniyet uluslar arası bir içerik kazanır.

Ananelerin toplumlararası bir özellik göstermesi yeni bir kavramın daha sosyolojik açıklamalara dahil edilmesini gerekli kılmıştır. Bu kavram “örf”tür. Ananelerin yanında “her milletin hüsn ve kubh hakkında hüküm veren yani kıymet hükümlerinde hakim olan ve tamamıyla kendisine mahsus bulunan bir içtimâî vicdanı vardır ki buna örf [*opinion*] namı verilir.”³² Böylece, milli sosyolojide iki temel / kilit kavram elde edilmiştir: Örf ve anane. Anane uluslararası olduğu halde örf tamamen millidir.³³ Çünkü her millet, özel bir takım toplumsal şartlar içinde yaşadığı için onun kendisine özgü ‘kıymet hükümleri’ yani bir takım örf ve adetlerinin olması doğaldır. Dolayısıyla bir milletin “hakikî vicdanı an’anelerinde değil, örflerinde tecellî eder.”³⁴

Birbirinden farklı iki ayrı sosyolojik değerlendirmeye temel olan örf ve ananeler arasında her zaman uyum beklemek zordur; bazen uyumsuzluk ve karşıtlıklar da meydana gelebilmektedir. Bu bakış açısından anane, bir milletin

³⁰ Korkut, Tuna; **Yeniden Sosyoloji**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2002, s. 120.

³¹ Bkz. Gökalp, “Milli İçtimâiyât”, **İçtimaiyat Mecmuası**, Sayı: 1, s. 22-33.

³² A.g.m., s. 23.

³³ A.g.m., s. 23.

³⁴ A.g.m., s. 23.

örfüne ya uygundur ya değildir. Eğer ananeler bir milletin örfüne uygunluk gösteriyorsa ona müessesese denilmektedir. Eğer uygun değilse ve milletin hayatında hiçbir yeri kalmamışsa buna da “müstehâse” (fossil) denilmektedir.³⁵ Böylece, milli sosyolojiye temel yapılan anane ve örf kavramlarının birbirleriyle uyduğu alanları müessesese adıyla birleştirmek mümkün olmaktadır. Bu durumda “müesseseler beynülmilel değil, tamamıyla millîdir.”³⁶ Ananelerin örflerle uyduğu alanlardan biri de harstır. Her milletin sahip olduğu bütün müesseselerin toplamına o milletin harsı (kültürü) denilmektedir. Bu açıdan ele alındığı zaman “hars da örf ve müessesese gibi tamamıyla millî bir mahiyete hâizdir.”³⁷ Kısaca, geleneklerin bütününün toplamına medeniyet denilirken bunların örflerle uyduğu alan olan kurumların toplamına kültür denilmektedir. Kültür çeşitli medeniyetlerden gelenekler alabilir. Buna örf ve geleneğin girift yapısı izin vermekte ve bu ilişkinin sonucunda kurumlar ortaya çıkmaktadır. Burada örf kavramının temel bir kavram olduğu, bir yandan geleneklerle diğer yandan da kurumlarla bağlantı kurarak bir geçiş ve dönüşüme önayak olduğu anlaşılmaktadır. Böylece, milli sosyolojiye temel oluşturan kültür ve uygarlık ayrımı çerçevesindeki geçiş ve bağlantılar da mümkün olabilmektedir.

Milli sosyolojiye temel olan ve toplumlararası ilişkilerin açıklanmasında başvurulan örf, anane, müessesese, kültür ve uygarlık kavramları iki farklı toplum arasında geçişlerin mümkün olabileceğini göstermektedir. Böylelikle yıkılmaya yüz tutmuş Osmanlı düzeninden vazgeçerek Türklüğün Batı uygarlığıyla bağdaşabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Başka bir deyişle toplumlararası ilişkileri ve değişimleri açıklamak için karşılaştırmalı sosyoloji ve milli sosyoloji olmak üzere iki tür sosyolojiye başvurulmuştur. Uygarlıkları ve kültürleri karşılaştırarak toplumların ve kurumların bağlı olduğu yasaları bulmaya çalışan bilime karşılaştırmalı sosyoloji denir. Tek bir millete ait kültürün bağlı olduğu uygarlıktan nasıl farklılaştığını ve kendi uygarlık dairesi içinde nasıl bir değişime uğradığını araştıran bilime ise milli sosyoloji denir.³⁸

İçtimaiyat Mecmuası'nda sosyoloji, toplum olaylarını ve toplumlararası ilişkileri açıklamanın yanında, topluma yön verme noktasında da kendisine başvurulan bir bilim olarak görülmüştür. Bu durumda sosyolojinin açıklamaya çalıştığı noktalardan birisi de büyük adamların nasıl yetiştiği ve ne tür roller üstlendikleri konusudur. Dergide büyük adamlar “müceddidler” ve “mübdiler” olarak iki gruba ayrılmıştır. Müceddidler (din adamları, büyük fatihler, büyük inkılâpçılar, büyük kahramanlar) tarihte büyük devrimler gerçekleştirmiş

³⁵ A.g.m., s. 23.

³⁶ A.g.m., s. 23.

³⁷ A.g.m., s. 23.

³⁸ A.g.m., s. 24.

kişilerdir. Mübdiler (âlimler, mucitler, dahiler) ise, eğitim, bilim ve teknik alanında buluş, reform gibi ilerleme sağlayanlardır.³⁹

Dergide toplumsal vicdan ile kıymetler arasında da bir bağ kurulmakta ve buradan milli şuur kavramına ulaşılmaktadır. Buna göre sosyoloji bir kıymetler bilimidir. Kıymetler, bir toplumu oluşturan dinî, ahlakî, siyasî, hukukî, lisanî, bedî ve iktisadî müesseselerden ibarettir. Millî vicdan, yalnız bireyin ruhunda yaşar da açık olarak idrak edilemezse millî şuura dönüşemez. Birey doğduğunda bunları toplumda hazır bulur ve eğitim yoluyla bilincine ulaşır. Eğer bireyde millî şuur oluşmamışsa bunun nedeni toplumda henüz millet mefkuresinin doğmamış olmasındandır.⁴⁰ Bu durumda büyük adamlara önemli sorumluluk düşmektedir. Büyük adamlardan kastedilen dâhiler ve âlimlerdir. Topluma yön vermek dâhilerin ve sosyologların elindedir. Dâhiler sezerek, sosyologlar ise sosyal gerçekliğin tâbi olduğu kanunları bularak topluma yardımcı olabilirler.⁴¹

Bu noktada Türk sosyologlarını bekleyen iki görev vardır: Birinci olarak Türk sosyologları Türk milletinin toplumsal gelişmenin hangi aşamasında olduğunu tespit etmelidir. Böylelikle, Türk toplumunun hangi medeniyet dairesine mensup olduğunu ve bu medeniyetlerle Türk kültürü arasında ne gibi farklar bulunduğunu bulmalıdır. İkinci olarak, Milletlerin ilerlemesi ve düzenini sağlayan toplumsal kanunları inceleyip hastalıklı durumları tedaviye çalışmaktır.⁴²

Milli sosyoloji konusunda gerekli kavramlar ve bağlantılar bu şekilde ortaya konunca, artık milli sosyolojinin konusu ve yöntemi daha net görülebilmektedir. Milli sosyoloji “bir millete ait harsın mensup olduğu medeniyetlerden ne suretle temayül ederek nasıl hususi bir renk aldığı ve kendi şahsiyeti dairesinde nasıl tekâmül ettiğini arayan bir marifettir.”⁴³ Bu çerçevede milli sosyolojinin konusu bir topluma ait kültür şekilleridir.

Milletlerin nasıl incelenmesi gerektiğine sosyolojinin nesnel metodu yol gösterirken⁴⁴ milli alanı oluşturan örf ve müesseseleri ise milli sosyolojinin metodu inceler.⁴⁵ Burada milli sosyolojinin metodu ile ilgili bazı kurallarda gösterilmiştir. Bunlardan ilki, “teârûf usûlü” ki esası, bir milletin uyuşmayan farklı fikir hareketleri arasında ortak noktayı bulmaktır. Bu ortak noktalar ise milletin örfüne ait müştereklerdir. Örneğin, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık

³⁹ Gökalp, “Cemiyette Büyük Adamların Tesiri”, s. 49

⁴⁰ A.g.m., s. 57.

⁴¹ A.g.m., s. 60.

⁴² A.g.m., s. 61

⁴³ Gökalp, “Milli İçtimaiyat”, s. 24

⁴⁴ Gökalp, “Cemiyette Büyük Adamların Tesiri”, s. 61.

⁴⁵ Gökalp, “Milli İçtimaiyat”, s. 27.

adlarıyla ülkemizde gelişen fikir hareketleri ananeci olmasına karşın üçü de aynı millete mensup oldukları için aralarında ortak paydalar vardır.⁴⁶

Milli sosyolojinin ikinci kuralı, aynı uygarlık çevresine ait çeşitli müesseseler arasındaki açık ve gizli karşıtlıkları aramaktır. Böylelikle ortak bir ananenin muhtelif toplumlarda ne gibi değişmelere uğradığı ve birbirine benzemeyen müesseselerin nasıl ortaya çıktığı anlaşılır. Burada ananelerin benzerliği yerine müesseselerin farklılığından yola çıkılarak bir milletin diğer milletlerden hangi noktalarda ayrıldığı gösterilmeye çalışılır. Örneğin Avrupa medeniyeti Avrupa milletleri arasında ortak iken bir Alman milletinin kendine özgü örf ve adetleri vardır.⁴⁷ O halde medeniyet uluslararası, kültür ise millidir.

Milli sosyolojinin üçüncü ölçütü istatistik kuralıdır. Aynı uygarlık çevresindeki farklı toplumların aynı ananeye ne oranda uygunluk gösterdiği konusunda istatistik kuralına başvurmalıdır. Böylelikle aynı uygarlık çevresine ait farklı toplumların aynı ananeye ne ölçüde uygun davrandıkları istatistik yöntemle tespit edilebilir. Ayrıca, aynı yöntemle bir millete ait örflerin objektif bir biçimde tespit edilmesi sağlanabilir.⁴⁸

Milli sosyoloji metodunun dördüncü kuralı telif (uzlaşım) kuralıdır. Bu kurala göre bir toplumda örf açısından ortaklıklar gösteren bir heyet olduğu için onun içinde yer alan farklı zümreler uzlaştırılabilir. Ancak, bu uzlaşmayı yapabilmek için öncelikle o zümrelerin medeniyetçi ve harsçı şekillerini ayırmak gerekir. Örneğin, İslamcılığın medeniyetçi şekli fıkıhçılıktır. Hâlbuki İslamcı olmak için fıkıhçı olmak gerekmez. Yine Türkçülük törecilikten, Çağdaşlıkta Avrupalılaşmaktan ibaret değildir. Muasırlaşmak başka şey, Avrupalılaşmak ise başka şeydir. Bu iki meslek arasında yakınlık var ise de aynılık yoktur. O halde fıkıhçılık, törecilik ve Avrupalılık telif olunamaz. Çünkü bunların üçü de ananeci ve taklitçidir. O halde gerçek İslamcılık, gerçek Türkçülük ve gerçek Batıcılığın medeniyetçi biçimleri dışında kalan kısımları telif edilebilir ve kaynaştırılabilir.⁴⁹

Milli sosyolojinin bir başka kuralı belgeleme ve tanık göstermedir. Bazı gazete ve dergiler anket yoluyla toplumsal eğilimleri anlamaya çalışır. Ancak, milli vicdanla ilgili gerçekler bu yolla tam öğrenilemez. Çünkü milli vicdan herkeste tecelli etmez. Milli vicdan ancak dâhilerde, kahramanlarda ve âriflerde tecelli eder. O halde sorgulama bu kişiler üzerinde yapılmalıdır. Bu kişilerin bazı olaylar karşısında sarfettikleri söz ve eylemler çok önem taşır. İşte bu söz ve eylemleri belge kabul etmek yoluna “istişhad” kuralı denir.⁵⁰

⁴⁶ A.g.m., s. 28.

⁴⁷ A.g.m., s. 30.

⁴⁸ A.g.m., s. 30.

⁴⁹ A.g.m., s. 31-32.

⁵⁰ A.g.m., s. 32.

Milli sosyolojinin diğerkuralı milletin enmûzecini (örnek, tip) tayin kuralıdır. Karşılaştırmalı sosyoloji toplumları bir takım cinslere ve her cinsi de bir takım türlere ayırarak sosyal tipler oluşturur. Böylelikle bir milletin hangi türe ait olduğu açığa çıkartılır. Her toplumun cinsi ve türüne uygun örf ve müesseseler ve bunların bağlı olduğu kanunlar olacağı için bir milletin cinsini ve türünü ortaya çıkaran örf ve müesseselerin de anlaşılması lazım gelir. Bu yolla müesseseler ve pes-zindeler kolayca ayırt edilebilir.⁵¹ Nitekim Gökalp sosyolojisinin tartışmalı bazı kavramları bu yolla bir ölçüde problematik olmaktan kurtarıldığı gibi devlet, millet ve yönetim şekilleriyle ilgili bazı tipolojilerde geliştirilebilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Ülkenin toplumsal bir kriz geçirdiği ve bu krize ancak sosyoloji aracılığıyla çözüm bulunabileceği saptaması, *İçtimaiyat Mecmuası*'nın çıkış gerekçesini oluşturmuştur. Türkiye'nin sorunlarına bilimsel düzeyde karşılık verebilmek amacıyla memleketin bütün okumuş aydınlarını doğru bir "içtimâiyât" bilgisiyle tanıştırmak ve düşündürmek gerekmektedir. Ancak başlangıçta ortaya koyduğu hedeflere ulaşmadan yayınına son vermek zorunda kalmıştır. Buna rağmen derginin Türk sosyoloji tarihinde önemli bir yeri vardır. Bu önem yayınlamış olduğu yazılardan çok, dünyanın en eski sosyoloji kürsülerinden birini temsil etmesi ve bu alanda dünyada yayınlanan ilk sosyoloji dergileri arasında yerini almasından kaynaklanmaktadır.

İçtimaiyat Mecmuası sosyoloji alanında Türkiye'de yayınlanan ilk akademik dergidir. Hem içerik hem de biçimsel yönden Osmanlı son dönem dergilerinin en güzel örneklerinden biridir. Bilimsel düşünce ve araştırma geleneğinin oluşturulmasında çabası büyük olmuştur. Kendi sosyolojik yaklaşımlarını savunurlarken farklı sosyoloji anlayışlarını eleştiri konusu yapmaları kurumsallaşma aşamasındaki Türk sosyolojisi açısından önemli bir gelişmedir. Başka bir deyişle, farklı sosyolojiler arasında karşılaştırma ve tartışma zemini yaratarak rakip sosyolojilerden birinin odağı olmuşlardır.

İçtimaiyat Mecmuası'nın yayınlandığı dönemde sosyolojinin bilim kimliği üzerine yapılan tartışmalar henüz yeni olduğu için sosyolojinin konusu ve yöntemi ile ilgili çalışmalar ilgiyle karşılanmıştır. *İçtimaiyat Mecmuası*'nda yayınlanan yazıların önemli bir kısmı Durkheim'a aittir. Ziya Gökalp'in siyasi kimliği ve sosyolojizm ekolünün sosyal olayları açıklayabilme kapasitesi Durkheim sosyolojisinin ülkemizde etkili olmasını sağlamıştır. Dergide yayınlanan makaleler metodolojik ve kavramsal düzeyde Comte-Durkheim çizgisi üzerine inşa edilmiştir. Durkheim'dan ödünç aldıkları kavramları Türk toplumunun sorunlarına ustalıkla uyarlayabilmişlerdir. Üstelik orijinal sayılabilecek bazı ayrımlar ve bağlantılar yoluyla bazı çıkarımlarda

⁵¹ A.g.m., s. 33.

yapmışlardır. Özellikle, milli sosyoloji konusunda kullanılan kavramlar ve çıkarımlar dikkat çekicidir.

Türk toplumunun sorunları karşısında kendilerini sorumlu hisseden bazı aydınlar sosyoloji aracılığıyla *İçtimaiyat Mecmuası*'nda akademik düzeyde tartışma ve düşünme platformu oluşturmuşlardır. Türk toplumunun sorunlarına sosyolojinin verileri doğrultusunda çözüm sunmaya çalışmışlardır. Özellikle, Türk toplumunun Batı uygarlığına yaklaşmasını engelleyen güçlükleri aşmaya çalışmışlardır. Bu amaçla milli sosyoloji çalışmalarında bazı ayrımlar ve bağlantılara başvurulmuştur. Kültür-uygarlık ayrımı bunlardan en önemlisidir. Kültürün millî, uygarlığın milletlerarası olduğu görüşü savunulmuştur. Bu durumda uygarlığın unsurları alınabilir ya da değiştirilebilirdi. Ancak, her milletin kendine özgü kültür unsurları vardı ve kolaylıkla değiştirilemezdi.

İçtimaiyat Mecmuası'nda ele alınan konular yeterli olgunluğa ulaştırılamamıştır. Bununla birlikte bazı genellemelere ulaşmak mümkündür. Toplum olaylarını determinist yasalar çerçevesinde düşünmüşlerdir. Topluma radikal değişiklikler değil, düzen içinde kalarak ilerlemeyi önermişlerdir. Türkiye'nin sorunlarının pozitivist sosyoloji aracılığıyla çözümlenebileceğine inanmışlardır. Bu nedenle ülkede sosyolojinin yerleştirilmesine çalışmışlardır. Sosyolojinin konusu ve yöntemine ilişkin yazılar belli bir ağırlığı oluşturmuştur. Mukaddimede sadece "takip edeceği meslek ve nazariyata muvafık" yazıları yayınlayacağını belirten dergi, gerçekte tüm ilgisini sosyoloji yazılarına ayırmıştır. Ancak, dışa bağımlı ve aktarmacı bir sosyoloji görünümünün dışına çıkamamıştır. Bu çerçevede *İçtimaiyat Mecmuası*, Doğu-Batı düşüncesi arasındaki boşlukları sosyoloji yardımıyla doldurmaya çalışmıştır.

İçtimaiyat Mecmuası'nın yayınlandığı dönemde yıkılmaya yüz tutmuş bir imparatorluktan yeni bir ulus yaratma arayışı söz konusudur. Gündemde, yeni siyaset doğrultusunda benimsenen uygarlık değiştirme projesi vardır. Bu projeye bilimsel bir temel hazırlanması gerekmektedir. Bunun için en uygun bilim sosyolojidir. Medeniyet-kültür ayrımından yola çıkılarak Türk tarihi ele alınmıştır. Türkler, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelinceye kadar birçok uygarlık dairesine girmiştir. Osmanlı'da bunlardan birisidir. Üstelik üzerinde Bizans etkisi de vardır. Hali hazırda devrini kapayan bir uygarlık vardır ve Türkler bu uygarlık içinde öz benliklerini koruyabilmişlerdir. Şimdi de Batı uygarlık dairesine aynı şekilde milli niteliklerini koruyarak katılabilmeleri mümkündür.⁵²

Dergide Türk toplumuna ulusal kimlik kazandırma çabası bir uygarlık sorunu olarak görüldüğü kadar aynı zamanda bir kültür sorunu olarak da görülmüştür. Dolayısıyla, dahil olacağı yeni medeniyet dairesinde bir Türk

⁵² Bkz. Gökalp, "Millet Nedir?", *İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı: 3, s. 146-153; Tuna, *Yeniden Sosyoloji*, s. 43.

kültürü teşekkül ederse Türklerin de millet hayatının başlayacağı düşünülmüştür.

Dergi Batı düşüncesini yüceltirken aynı zamanda Batı'nın aşagılamasına karşı Türk toplumunu savunma çabası içinde olmuştur. Birçok yerde Türk milletinin ileri bir uygarlık düzeyine sahip olduğu ve tarihinde bunun örneklerinin görüldüğü vurgulanmıştır. Bugün de Türk milleti yüksek bir uygarlığın başarılı bir üyesi olabilir. Çünkü tüm diğer uluslar gibi Türk milletinin de eşit ve özgür yaşamaya ihtiyacı vardır. *İçtimaiyat Mecmuası*'nın bu yöndeki açıklamaları Batı'da ortaya çıkan bir takım ırkçı teorilere karşı Türk toplumunu savunma görevinden kaynaklanmaktadır. Irkçı ve birey merkezli açıklamalara eleştirel yaklaşmışlardır.⁵³ Bu teorilere göre bazı milletler insanlık ailesinin alt basamağındadır ve uygarlık yaratmaya uygun değildir. Böyle bir yaklaşım, ahlâki olarak da Batı'nın emperyalist siyasetini meşru göstermekte ve Batı'nın çıkarlarını savunmaktadır.

Kısaca, *İçtimaiyat Mecmuası*'nda çatışmayı ve rekabeti esas alan açıklamalar yadsınırken dayanışma ve milli bilinci esas alan bir sosyolojinin (milli sosyoloji) imkânları araştırılmıştır. Bunun için başvurulmuş sosyoloji çerçevesini Durkheim'in çizdiği genel sosyolojinin temel kavramları ve açıklamaları olmuştur. İlk bakışta Durkheim sosyolojisi ile milli sosyoloji düşüncesi bir çelişki olarak düşünülebilir. Ancak, toplum olaylarını toplum düzeyinde çözümleme geleneğine sahip Türk toplumu ile kümülatif çözümler öneren Durkheim sosyolojisinin yaklaşması söz konusu olduğunda bu durum, *İçtimaiyat Mecmuası*'nda bir çelişki olarak görülmemektedir.

İçtimaiyat Mecmuası'da savunulan bazı görüşler imparatorluk sonrası rejimin ideolojik ve kültürel harcını oluşturmuştur. Ümmetten-millilete geçişin ipuçlarını vermiştir. Ayrıca, Cumhuriyet dönemi akademik çalışmalarına örnek oluşturacak sosyolojik araştırmalara yer vermişlerdir. İbn Haldun'cu tarih felsefesinin yanı sıra Durkheim'ci yöntem ve tekniklerin kullanıldığı bazı çalışmalar, *İçtimaiyat Mecmuası* sayesinde Türk sosyolojisinin kalıcı örneklerini oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- ERCAN, Recep (2011). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Fikir Dergiciliği ve Sosyolojiye Etkileri, Ankara: Anı Yayıncılık.
- ERCAN, Recep (2013). Türkiye'de Sosyolojinin Gelişimi ve Eğilimleri: İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Ankara: Anı Yayıncılık.
- İÇTİMÂİYÂT MECMUASI (1997). Yayına Hazırlayan: Mehmet Kanar, Sayı: 1-6, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

⁵³ Bkz. Sadak, Necmeddin; "İçtimâiyâtta Hayatiyat Meslekleri", *İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı: 3, s. 139-145; "İrsiyet ve Irk", *İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı: 4, s. 166-172.

KAFADAR, Osman (2000). Türkiye’de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi, İstanbul: İz Yayıncılık

KORKUT, Tuna (2002). Yeniden Sosyoloji, İstanbul: Karakutu Yayınları.

Ek 1:

İçtimaiyat Mecmuası’nın İçindekiler Dizini

Sayı 1	Sene 1 Nisan 1917 (1333)	Sayfa
Nazari Kısım:		
Mukaddime		2-3
İçtimaiyat ve Fikriyat	Ziya Gökalp	4-8
İçtimaiyatta İhsâî Usul	Ahmet Emin	9-14
İçtimaiyat Nedir?	Necmeddin Sadık	15-21
Ameli Kısım:		
Millî İçtimaiyat: Usûl	Ziya Gökalp	22-33
Fücûrun Nehyi ve Menşeleri	Emile Durkheim	34-45
Sayı 2	Sene 1 Mayıs 1917	Sayfa
Cemiyette Büyük Adamların Tesiri	Ziya Gökalp	48-70
Fücûrun Nehyi ve Menşeleri (1) (müt. Necmeddin Sadık)	Emile Durkheim	71-93
İçtimaiyat Bir İlim midir?	Necmeddin Sadık	94-10
İçtimaiyatta İhsâî Usûl (2)	Ahmet Emin	104-110
Sayı 3	Sene 1 Haziran 1917	Sayfa
Ahlak İçtimai midir?	Ziya Gökalp	112-115
Fücûrun Nehyi ve Menşeleri (4) (müt. Necmeddin Sadık)	Emile Durkheim	116-138
İçtimaiyatta Hayatiyyât Meslekleri	Necmeddin Sadık	139-145
Millet Nedir?	Ziya Gökalp	146-154
Sayı 4	Sene 1 Temmuz 1917	Sayfa
İçtimaiyat Tarihi:		
Ondokuzuncu Asırda Fransa’da İçtimaiyat (1) (müt. Necmeddin Sadık)	Emile Durkheim	156-165
İçtimaiyyat ve Hayatiyyat:		
Lamarck Nazariyesi ve Antrapososyoloji	Necmeddin Sadık	166-172
Hayatiyat ve Ahlak	Mehmet Emin	173-177
Fücûrun Nehyi ve Menşeleri (6) (müt. Necmeddin Sadık)	Emile Durkheim	178-189
Sayı 5	Sene 1 Ağustos 1917	Sayfa
İslamiyetten Evvel Araplann Ahvali	Halim Sâbit	192-206
İlm-i Terbiye ve İçtimaiyat (müt. Sadrettin)	Emile Durkheim	207-224
Kürtlerin Menşei (Almanca’dan)	M. Zekeriya	225-232
İçtimaiyyat Tarihi:		
Ondokuzuncu Asırda Fransa’da İçtimaiyat	Emile Durkheim	233-237
Sayı 6	Sene 1 Eylül 1917	Sayfa
Kable’l İslâm Araplann Dini ve İçtimai Hayatı	Halim Sâbit	240-250
Eflârun’dan Evvel Felsefe-i İçtimaiye (1)	Mehmet Emin	251-256
Ondokuzuncu Asırda Fransa’da İçtimaiyat (İkinci Devre)	Emile Durkheim	257-263
Kürtlere Dair Tedkikat- 2 (Almanca’dan)	M. Zekeriya	264-277